

STEIGIAMOJO SEIMO SUKAKČIŲ MINĖJIMŲ POLITINĖ POTEKSTĖ 1927–1940 METAIS

DR. ARTŪRAS SVARAUSKAS

*Lietuvos istorijos institutas
Lithuanian Institute of History
Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108
El. p. a.svarauskas@gmail.com*

Santrauka

Straipsnyje apžvelgiamos politinės aplinkybės, kuriomis vyko Steigiamojo Seimo sukakčių minėjimai po 1926 m. valstybės perversmo. Analizuojamos priemonės, politinio režimo taikytos „tautos šventės“ sąsajoms su parlamentarizmo tradicijos pradžia valstybėje menkinti. Apie Gegužės 15-osios minėjimus rašoma kaip apie politinio proceso išraišką – politinio pliuralizmo ir vienpartinio režimo šalininkų idėjinę kovą. Tiriama, kokių sunkumų kildavo mėginant organizuoti šventinius renginius ir kaip laikui bėgant šią datą interpretavo kairiosios partijos, krikščionys demokratai, tautininkai, nepolitinės organizacijos. Atkreipiamas dėmesys į tautininkų propaguotos 1926 m. valstybės perversmo – Gruodžio 17-osios kasmetinius minėjimus, kuriais norėta visuomenei įtvirtinti nuostatą, kad ši data simbolinė „antrojo lietuvių tautos atgimimo“ pradžia. Aprašomi paskutiniai nepriklausomoje Lietuvoje valstybės švenčių minėjimai 1940 m. ir jų simbolinė prasmė.

Reikšminiai žodžiai: Steigiamasis Seimas, „tautos šventė“, Gegužės 15-oji, Gruodžio 17-oji, Lietuvos politinės partijos.

Įvadas

Po 1926 m. valstybės perversmo Lietuvos visuomenėje egzistavo dviejų stovyklų idėjinis konfliktas. Tautininkai ir „tautinės vyriausybės“ rėmėjai buvo įsitikinę, kad reikšmingiausiai prie Lietuvos valstybės atkūrimo ir nepriklausomybės įtvirtinimo 1918–1920 m. prisidėjo Lietuvos Valstybės Taryba ir jos pirmininkas bei pirmasis valstybės prezidentas Antanas Smetona, taip pat pirmieji penki ministrų kabinetai ir kariai savanoriai bei Lietuvos kariuomenės vadovybė. Šios nuomonės atstovai buvo įsitikinę, kad Steigiamasis Seimas tebuvo viena iš valstybės pamatus įtvirtinusių institucijų, kuri, tautininkų supratimu, simbolizavo visuomenės „susiskaldymą“ ir iš to kylančią egzistencinę grėsmę valstybės nepriklausomybei.

Oponuojantys tokiam požiūriui buvę Steigiamojo Seimo nariai, parlamentinių politinių partijų nariai ir visuomenės dalis, nesimpatizuojanti tautininkams, galvojo priešingai – iki 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo pirmininko perskaitytos deklaracijos apie Lietuvos valstybės nepriklausomybės skelbimą ir valstybės tapsmą demokrati-ne respublika „viskas“ buvo „laikina“: laikinos konstitucijos, laikini pirmieji penki ministrų kabinetai, laikinu buvo laikomas prezidentas A. Smetona. Krikščionys demokratai, valstiečiai liaudininkai, socialdemokratai buvo įsitikinę, kad „tikruoju“ Lietuvos valstybės „šeimininku“ tapo visų Lietuvos piliečių visuotiniuose rinkimuose išrinktas Steigiamasis Seimas.

Ketvirtąjį dešimtmetį šie du požiūriai konkuravo, o Steigiamojo Seimo susirinkimo diena, Gegužės 15-oji, tapo simboli-ne data, kurios minėjimas virto idėjinio ginču, įkūnijančiu dvi valstybinio būvio tradicijas – „parlamentinę“ ir „autoritarinę“, tautininkų vadinamą „autoritetinę“. Tautininkų, kaip vienintelės ketvirtąjį dešimtmetį legalios politinės jėgos, žodyne dominavo mintis, kad ne Gegužės 15-oji, o Gruodžio 17-oji, valstybės perversmo diena, yra „antrojo tautos atgimimo“ pradžia, inspiravusi suformuoti „tautinę vyriausybę“. Buvusių

parlamentinių partijų aplinka šią datą laikė Steigiamojo Seimo ir Lietuvos piliečių valios, išreikštos per 1920-ųjų rinkimus, paneigimu ir vienos partijos politine uzurpacija. Bandymai rengti Gegužės 15-osios minėjimus po valstybės perversmo tapo politinio oponavimo oficialiajai režimo ideologinei krypčiai simboline išraiška.

Šiame straipsnyje į tai ir kreipiamas dėmesys. Objektu pasirinkti Steigiamojo Seimo metinių minėjimai ir renginių organizavimo 1927–1940 m. „politinis laukas“. Tikslas – tirti skirtingų politinių stovyklų (tautininkų, krikščionių demokratų, valstiečių liaudininkų, socialdemokratų) besikeičiantį požiūrį į Gegužės 15-osios šventę ir jos prasmę. Atskirai aptariama 1926 m. valstybės perversmo dienos (gruodžio 17-osios) interpretacijos evoliucija ir idėjinis turinys. Tyrimas atliktas naudojant dokumentų kokybinės analizės, sintezės ir aprašomuosius metodus.

Atskiri Steigiamojo Seimo susirinkimo dienos kaip „tautos šventės“ aspektai yra tirti. Vita Ulytė-Grigelevičienė 2010 m. Lietuvos Respublikos Seime vykusioje konferencijoje Steigiamojo Seimo 90-mečiui skaitė pranešimą, jo pagrindu leidinyje publikuotas straipsnis apie „tautos šventės“ ir Steigiamojo Seimo sąsajas. Straipsnyje aprašyta „tautos šventės“ idėja, minėjimo eiga 1924–1928 m. bei politinio režimo įtaka šventės reikšmės transformacijai 1929 m.¹

Vilma Akmenytė-Ruzgienė straipsnyje apie valstybinių švenčių pokyčius rašė, kad Gegužės 15-osios minėjimai per visą nepriklausomybės laikotarpį vyko panašiai: pamaldos, kariuomenės paradas, įvairių organizacijų ir visuomenės eisenos, žuvusių už valstybę pagerbimas, paskaitos iškilminguose posėdžiuose, vaidinimai teatre ir filmų peržiūra kino salėse, fejerverkai ir iluminacijos, vakariniai pobūviai kviestiniams svečiams². Konstatavo įstatyminės bazės,

¹ Ulytė-Grigelevičienė, V. Lietuvos Steigiamojo Seimo susirinkimo diena kaip Tautos šventė. *Steigiamajam Seimui – 90: Pranešimų ir straipsnių rinkinys*. Sudarė S. Kaubrys, A. Vyšniauskas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011, p. 201–215.

² Akmenytė-Ruzgienė, V. „Dvasios pakilimo dienos“: Lietuvos valstybės švenčių transformacijos 1918–1940 metais. *Parlamento studijos*. 2018, Nr. 18, p. 93.

susijusios su Gegužės 15-ąja, pokyčius tarpukariu. 1925 m. vasarį įsigaliojusiam Švenčių ir poilsio įstatyme apie Gegužės 15 d. neužsiminta, tačiau artėjant Steigiamojo Seimo susirinkimo penkerių metų sukakčiai padaryta pataisa – ši data įtraukta į atmintinų dienų sąrašą. Po 5-erių metų – 1930 m. gegužę paskelbtas naujas įstatymas, kuriame nebeliko vietos Steigiamojo Seimo susirinkimo ir 1922 m. rugpjūčio 1 d. Steigiamojo Seimo priimtos Konstitucijos priėmimo dienoms paminėti³. Transformacija prasidėjo 1928 m. gegužės 15 d. paskelbus naują Konstituciją, kurios preambulėje Gegužės 15-oji jau pavadinta „kariuomenės šventės diena“ ir ilgainiui visuomenės sąmonėje buvo įtvirtinta kaip Kariuomenės ir visuomenės susiartinimo diena.

Straipsnis pagrįstas skirtingų politinių ideologinių grupių leistoje spaudoje publikuotais tekštais, skirtais Gegužės 15-ajai, ir polemika šia tema – katalikų „Ryte“ ir „XX amžiuje“, liaudininkų „Lietuvos žiniose“, socialdemokratų „Socialdemokratė“, tautininkų „Mūsų krašte“, „Vaire“, Vyriausybės oficioze „Lietuvos aide“. Cituojami Lietuvos centriniame valstybės archyve (LCVA) saugomų Lietuvių tautininkų sąjungos (LTS), Vidaus saugumo departamento (VSD) ir Valstybės saugumo policijos (VSP) fonduose saugomi dokumentai: tautininkų vadovybės aplinkraščiai partijos teritorinių darinių vadovams, saugumo struktūrų raportai, biuleteniai, agentūrinė medžiaga apie Lietuvos visuomenės konfrontacijas, kylančias organizuojant valstybines šventes.

Gegužės 15-osios šventės idėjinio turinio pokyčiai po valstybės perversmo

Gegužės 15-osios sąsaja su parlamentarizmu oficialiai marginalizuoti pradėta iškart po perversmo. Iki ketvirtojo dešimtmečio pradžios buvo galima įžvelgti bent keturias šios sukakties interpreta-

³ *Ten pat*, p. 83.

cijas – tautininkų, krikščionių demokratų, kairiųjų partijų ir nepolitinį visuomeninių organizacijų (tarp jų – Šaulių sąjungos). Dar kitokią Gegužės 15-osios šventės interpretaciją įtvirtino oficialusis režimas.

Tautininkai, atstovaujantys „oficialiai“ valstybinei pozicijai, datą ignoravo. 1927 m. gegužės 15 d. iškilmes aprašęs oficiozinis laikraštis „Lietuva“ nė karto nepaminėjo žodžio „Seimas“, neužsiminė apie 1920-uosius ir mėgino įtvirtinti nuomonę, kad minimos valstybės nepriklausomybės proklamavimo 1918-aisiais metinės, o ne 1920 m. Seimo deklaracijoje paskelbtos demokratinės Lietuvos sukaktis: „Iš tikro nuotaika nepaprasta, maloni, jauki ir iškilminga. Visos bažnyčios pilnutėlės žmonių, kurie dėkoja Dievui, padėjusiam sulaukti devynerių metų nepriklausomybės paskelbimo šventės“⁴. Groteskiškai skambėjo 1927 m. gegužės 14 d. per radiją skaitytas pranešimas, kuriame 1920-ųjų politiniai įvykiai ignoruoti ir kalbėta apie devynerių metų (1918 m.) nepriklausomybės sukaktį. Radijo pranešime kritikuota parlamentinė santvarka už tariamą visuomenės „suskaldymą“, džiaugtasi 1926-ųjų perversmu, šis ir laikytas tikrąja „tautos švente“⁵. Nuo 1925 m. galiojančiame Švenčių ir poilsio dienų įstatyme būtent Gegužės 15-oji laikyta valstybine „tautos švente“, tačiau naujos politinės aplinkybės leido daryti prielaidą, kad ilgainiui šis įstatymas bus peržiūrėtas. Kaip minėta, 1930 m. Gegužės 15-oji, kaip ir 1922 m. Konstitucijos priėmimo Steigiamajame Seime diena Rugsjūčio 1-oji, išbrauktos iš valstybinių švenčių sąrašo.

Kairiosios partijos (valstiečiai liaudininkai ir socialdemokratai) tęsė parlamentarizmo sukakčių minėjimo tradicijas. Steigiamojo Seimo sukaktuvių proga pabrėžė tikrąją šios datos svarbą – ši šventė esanti lygiavertė Vasario 16-ajai ir mėgino akcentuoti, kad „liaudies atstovybės“ idėja visuomenei aktuali, o parlamentinė santvarka

⁴ Lietuva. Gegužės 15 d. Kaune. *Lietuva*. 1927 gegužės 16, Nr. 109, p. 3.

⁵ Šventės ūpui (skaityta per radio gegužės 14 d.). *Lietuvis*. 1927 gegužės 16, Nr. 107, p. 1.

privalės būti atkurta⁶. Krikščionys demokratai laikėsi „vidurio kelio“. 1927 m. gegužę, kai atšaukė ministrus iš Augustino Voldemaro kabineto, bet vis dar mėgino rasti galimybių bendradarbiauti su „tautine vyriausybe“, apie Steigiamąjį Seimą spaudoje rašė „nuosaikiai“, mėgindami prisitaikyti prie naujos politinės situacijos. Jie pateisino gruodžio 17-osios perversmą (esą dėl to, kad 1926 m. M. Sleževičiaus kabinetas „paėmė kursą į kairę“), bet akcentavo parlamento institucijos būtinumą⁷. Septintųjų „tautos šventės“ metinių proga partijos spaudoje pabrėžta, kad 1927-aisiais valstybė išgyvena „netikrumo“, „abejonių“ laiką ir cituojant trumpą Steigiamojo Seimo gegužės 15 d. priimtos deklaracijos ištrauką, kad Lietuva – demokratinė respublika, tarp eilučių norėjo pasakyti, kaip reikia užbaigti „abejonių“ periodą, prasidėjusį po III Seimo paleidimo⁸.

Visuomeninės ir nepolitinės organizacijos Gegužės 15-osios minėjimą pavertė lietuvių tautos kovos už laisvę diena, per ją apie Steigiamąjį Seimą ar parlamentinę demokratiją neužsimenama. Lietuvos šaulių sąjunga 1927 m. gegužės 15-ąją paminėjo savaip. Spaudoje buvo aprašyta iškilnių programa Šiauliuose: numatyta pagerbti 1863 m. sukilėlius ir ten ateityje statyti paminklą, centrinėje miesto aikštėje prie Vilniaus ažuolo choras turėjo atlikti neoficialiu valstybės himnu laikomą „Ei, lietuvi, mes be Vilniaus nenurimsim“, pagerbti Lietuvos kariuomenę. Po oficialios dalies numatyti pasilinksminimai: sporto šventė, mankštos, koncertai, spektaklis, šokiai⁹.

Po valstybės perversmo Gegužės 15-ajai imta teikti kitokią, režimo ideologinę kryptį atitinkančią prasmę. 1928 m. gegužės 15 d. prezidentas ir ministrų kabinetas paskelbė naują Lietuvos Konstituciją, kurios preambulėje Gegužės 15-oji jau įvardinta „kariuomenės šven-

⁶ Septyneri metai (1920 V 15–1927 V 15). *Lietuvos žinios*. 1927 gegužės 14 d., Nr. 108, p. 1; Gegužės 15-ta. *Lietuvos žinios*. 1927 gegužės 15 d., Nr. 108, p. 1.

⁷ Paprastos, bet būtinos mintys. *Rytas*. 1927 gegužės 14, Nr. 109, p. 1.

⁸ Gegužės 15 d. *Rytas*. 1927 gegužės 14, Nr. 108, p. 1.

⁹ Kaip manoma šventi gegužės 15 d. Šiauliuose. *Rytas*. 1927 gegužės 14, Nr. 109, p. 3.

tės diena¹⁰. Nuo 1935 m. Kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos ir studentų atsargos karininkų iniciatyva trečiąjį gegužės savaitgalį pradėta minėti Kariuomenės ir visuomenės susiartinimo diena, prisimenant pirmąją 1919 m. gegužės 11 d. savanorių priesaiką. Vėliau ši šventė vadinta tiesiog Kariuomenės ir visuomenės diena ir neretai vykdavo būtent gegužės 15 dieną. Naujosios šventės atributai – aukos Ginklų fondui ir renginiai, kuriuose reiškiami padėka ir pagarba Lietuvos karinėms pajėgoms. Ši šventė turėjo stiprinti psichologinį visuomenės pasitikėjimą savimi ir svarbiausia – politiniu režimu, nes būtent 1935 m. įtampa tarp Lietuvos ir Vokietijos dėl Klaipėdos „hitlerininkų“ bylos pasiekė aukščiausią įtampą. Dėl to Vokietija pradėjo ekonominį Lietuvos spaudimą.

„Raminti“ ir simboliškai „mobilizuoti“ visuomenę reikėjo ir 1938 m. pavasarį po Lenkijos ultimatumo, kurio priėmimas didino nepasitikėjimą A. Smetonos autoritetu. Jam gelbėti gegužės 12 d. paskelbta nauja Konstitucija, kurioje paliktas 6 straipsnis: „Lietuvos sostinė – Vilnius. Kitur ji gali būti perkelta laikinai“¹¹. 1938 m. gegužės 15 d. Kariuomenės ir visuomenės dienos šventiniai renginiai vyko dvi dienas. Tradiciškai aukota Ginklų fondui. Gegužės 14 d. laidotas Steigiamojo Seimo įstatymui rengti (1919 m.) komisijos pirmininkas Petras Leonas. Apie Steigiamojo Seimo metines neužsiminė ne tik krikščionių demokratų, bet ir valstiečių liaudininkų spauda. Tačiau abiejų dienraščių gegužės 15-osios numeriuose reikštos padėkos karinėms pajėgoms. Liaudininkai, buvę žinomi kaip pacifizmo idėjų šalininkai, kartu su katalikų spauda tą dieną publikavo Lietuvos karinių pajėgų fotografijų koliažus ir aprašė tos šventės renginio dienotvarkę. Akivaizdu, Lenkijos ultimatumas darė įtaką ir švenčių pobūdžiui¹².

¹⁰ Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Vyriausybės Žinios*. 1928, Nr. 275, eil. nr. 1778.

¹¹ Lietuvos Konstitucija. *Vyriausybės Žinios*. 1938, Nr. 608, eil. nr. 4271.

¹² Skrupskelis, I. Pety į petį. *XX amžius*. 1938 gegužės 14, Nr. 108, p. 1.

Steigiamojo Seimo dešimtmečio sukaktis ir politinė realybė 1930 metais

Oficialaus Steigiamojo Seimo dešimtmečio minėjimo nebuvo leista organizuoti. Tradiciškai tautininkai ir jų įtakos veikiami valdininkai šios datos nelaikė verta „švęsti“. Jubiliejinė sukaktis buvo svarbi parlamentinių partijų vadovybei ir nariams, tačiau išryškėjo nauja tendencija – polemika tarp kairiųjų partijų ir krikščionių demokratų bei varžybos, kuri partija „labiau“ prisidėjo prie valstybės pamatų kūrimo Seime, ir kuri „kalta“, kad sudarė sąlygas perversmui valstybėje įvykti.

Ruošiantis Gegužės 15-ajai sudarytas šventinio minėjimo organizacinis komitetas. Jo nariais buvo socialdemokratų, valstiečių liaudininkų ir krikščionių demokratų atstovai. Tačiau komitetas leidimo iš valdžios surengti viešą renginį negavo – atsakyti buvo delsiama kelias savaites, todėl organizatoriai gegužės 12 d. patys atsisakė sukaktuvių iškilmių idėjos Steigiamojo Seimo susirinkimo vietoje Valstybės teatre¹³. Buvo planuota, kad Valstybės teatre, kur 1920 m. įvyko Steigiamojo Seimo atidarymo iškilmės ir pirmasis posėdis, kalbės Kazys Grinius, Aleksandras Stulginskis, Mykolas Sleževičius, Steponas Kairys ir Ozeris Finkelšteinas¹⁴. Negavę leidimo krikščionys demokratai atsisakė dalyvauti kitur rengiamame minėjime ir apie sukaktuves rašė tik spaudoje. Socialdemokratai ir liaudininkai rado kitą išeitį – minėjimą rengti universitete, turinčiame akademinę autonomiją. Iškilmes suorganizavo kairiųjų studentų korporacijų – „varpininkų“ ir „žaiždrininkų“ nariai. Į renginį susirinko buvusių kairiųjų Seimo frakcijų atstovai. Garbės prezidiumą sudarė ir pranešimus skaitė taip pat tik liaudininkų ir socialdemokratų atstovai – K. Grinius, P. Leonas, S. Kairys¹⁵.

¹³ Lietuvoje. *Socialdemokratas*. 1930 gegužės 22, Nr. 21, p. 4

¹⁴ Lietuvoje. *Socialdemokratas*. 1930 gegužės 15, Nr. 20, p. 4.

¹⁵ St. Seimo minėjimas universitete. *Rytas*. 1930 gegužės 16, Nr. 110, p. 2.

Oficialiai atsisakymą dalyvauti iškilmėse krikščionys demokratams, 1920-ųjų Seime turėję daugumą mandatų, grindė ideologiniais prieštaravimais tarp jų ir socialistų. Kairiųjų ir dešiniųjų partijų ginčas atsispindėjo viešojoje erdvėje. Per minėjamą universitete pasakytas kalbas kritikavo katalikų politinė stovykla: labiausiai reaguota į socialdemokrato S. Kairio kalbą apie politinės opozicijos Steigiamajame Seime vaidmenį. Lietuvos darbo federacijos (buvusios LKDP bloko Seime narės) savitraštyje „Darbininkas“ kairiųjų partijų opozicinė krikščionims demokratams veikla parlamente vadinta „obstrukcinė“ ir „sklandaus darbo trukdymu“, dėl ko esą visuomenėje Seimo autoritetas sumenko. Anot „Darbininko“ korespondento, kairiosios partijos iš dalies kaltos ir dėl 1926 m. perversmo: „Lietuvos visuomenė ne tik neužprotestavo prieš socialistinės vyriausybės nuvertimą, bet net tylo mis ir viešai džiaugėsi, kad pagaliau, socialistiniam terorui ir diktatūrai atėjo jos tikrai nupelnytą galą“¹⁶. Valstiečiai liaudininkai ir socialdemokratams atkirto krikščionims demokratams dėl nepakankamo „nuoširdumo“ demokratiškos idėjų atžvilgiu ir tikrąją priežastimi, kodėl jie atsisakė minėti Steigiamojo Seimo sukaktį 1930-aisiais, įvardijo krikščionių demokratų mėginimą 1930 m. pirmoje pusėje ieškoti kontakto su „tautine vyriausybe“. Tai buvo laikoma parlamentarizmo idėjos išdavyste. Toks liaudininkų spaudoje pasirodęs teiginys turėjo pagrindą: po A. Voldemaro, su kuriuo labiausiai nesutarė krikdemai, pašalinimo iš Vyriausybės vadovo posto 1929 m. rudenį – 1930 m. vasarą krikščionių demokratų vadovybė mėgino rasti kompromisą su nauju ministru pirmininku Juozu Tūbeliu. Viename iš Valstybės saugumo departamento bendradarbių agentūrinių pranešimų rašoma, kad 1930 m. tarp krikščionių demokratų lyderių Leono Bistro ir Mykolo Krupavičiaus bei jų šalininkų tvyrojo trintis dėl tolesnės partijos taktikos. L. Bistro linijos šalininkai Petras Karvelis bei Edvardas Turauskas laikėsi kompromisų su Vyriausybe taktikos. Manoma, kad L. Bistras norėjo mėginti

¹⁶ Dalyvis. Steigiamojo seimo minėjimas Lietuvos universitete. *Darbininkas*. 1930 gegužės 24, Nr. 21, p. 3.

„derėtis“ su tautininkais. Kurį laiką partijos spaudoje susilaikyta ir nuo naujojo ministrų kabineto kritikos – laukta, kaip keisis ir ar keisis politinio režimo požiūris į krikščionis demokratų¹⁷.

Logiškai piršosi mintis, kad norint ieškoti kontakto su Vyriausybe nebuvo prasminga erzinti tautininkų ir Vyriausybės minint pastarųjų nemėgstamo parlamentarizmo Lietuvoje sukaktį. Tuo labiau, kad 1930 m. gegužės 14 d. įsigaliojo naujas Švenčių ir poilsio įstatymas, kuriame nebeliko vietos Gegužės 15-ajai kaip šventinei dienai¹⁸. Krikščionys demokratai Steigiamojo Seimo darbo pradžios dešimtmetį prisiminė tik spaudoje, bet ne renginiuose. „Ryto“ gegužės 15 d. numeryje publikuojamos Steigiamojo Seimo narių fotografijos, proginiai tekstai apie to Seimo darbą.

Krikščių demokratų viltis dėl tariamos galimybės rasti kompromisą su „tautine vyriausybe“ neturėjo pagrindo. Prezidento, jo įtakai priklausančio ministrų kabineto ir opozicinių partijų lyderių nuostatos dėl valstybės santvarkos skyrėsi iš esmės. Oficialią Vyriausybės poziciją Steigiamojo Seimo dešimtmečio minėjimo proga pateikęs valstybės dienraščio „Lietuvos aidas“ redakcijos straipsnyje abejojama parlamentarizmo sukakčiai skirtų renginių prasme, prieštaraujama krikščionių demokratų, liaudininkų ir socialdemokratų vadovybės mintims, kurių esmė – raginimas atkurti iki 1926 m. gruodžio perversmo nusistovėjusią politinę santvarką.

Anot „Lietuvos aido“ redakcijos straipsnio – visuotinė rinkimų teisė ir parlamentarizmas nėra svarbiausia. Priešingai, esą to nepakanka – svarbiausia, kad rinkėjas turėtų „politinę sąmonę“. „Lietuvos aido“ mintį galima interpretuoti ir taip: matyt, oficiozinės spaudos redakcija manė, kad 1920–1926 m. rinkimų metu Lietuvos visuomenė dar neturėjo „valstybinės politinės sąmonės“. Straipsnyje kartojamas

¹⁷ 1930 m. spalio 8 d. VSD bendradarbio „Miškas“ agentūrinis pranešimas. *LCVA*, f. 438, ap. 2, b. 17, l. 118.

¹⁸ Akmenytė-Ruzgienė, V. „Dvasios pakilimo dienos“: Lietuvos valstybės švenčių transformacijos 1918–1940 metais. *Parlamento studijos*. 2018, Nr. 18, p. 83.

tradicinis tautininkų argumentas, kad 1920 m. valstybės nepriklausomybė jau buvo paskelbta, todėl Seimas čia jokių „nuopelnų“ neturėtų prisiimti. Straipsnis baigiamas gana kategoriškai: „Turim tautos šventę: vasario 16 dieną. Ji jau įsigyveno kaip tautos šventė, įgijo tradicijas. Jos vienos ir pakaks“¹⁹. Beje, straipsnio antraštėje ir tekste Steigiamojo Seimo pavadinimas rašomas mažąja raide.

Gruodžio 17-oji versus Gegužės 15-oji

Ketvirtąjį dešimtmetį Tautininkų sąjunga, jai artimų tautinių organizacijų nariai, dalis valdininkų tradiciškai „šventė“ 1926 m. gruodžio 17-osios metines. Mėginta įtvirtinti nuostatą, kad Gruodžio 17-oji esanti „antrojo lietuvių tautos atgimimo“ diena, nes po perversmo valstybę pradėjo valdyti „tautinė vyriausybė“ su „tautos vadu“ A. Smetona priešakyje. Tautininkų supratimu, Gruodžio 17-oji „sėkmingai“ nutraukė Gegužės 15-osios pradėto „politinio chaoso“, „susiskaldymo“, „kosmopolitizmo“ įsigalėjimą Lietuvoje²⁰.

Tautininkų organizuoti kasmetiniai Gruodžio 17-osios minėjimai erzino visuomenę. LTS vadovybė tą suvokė, nes vieši renginiai vykdavo tais metais, kai politinė padėtis valstybėje būdavo stabili, tačiau drausdavo eiliniams nariams rengti viešus minėjimus per krizes, kaip antai 1936–1938 metais.

Kasmet iki 1936 m. LTS vadovybė siūsdavo aplinkraščius partijos skyriams, kuriuose nurodydavo, kaip „tinkamai“ minėti šią datą. Paprastai iškilmės būdavo pompastiškos. Antai 1934 m. gruodį Šiauliuose valstybinės įstaigos ir dalis privačių namų papuošti tautinėmis vėliavomis. Pavakarę miesto kino salėje, kur dalyvavo ne tik tautininkiškų organizacijų nariai, bet ir miesto burmistras, šaulių, skautų, Vilniui vaduoti sąjungos ir kitų draugijų atstovai, ta proga skaityti

¹⁹ Dėl steigiamojo seimo sukaktuvių. *Lietuvos aidas*. 1930 gegužės 3, Nr. 99, p. 1–2.

²⁰ Gruodžio 17– tautiškiųjų idealų atgimimo šventė. *Mūsų kraštas*. 1935 gruodžio 13, Nr. 2, p. 4.

pranešimai apie gruodžio 17-osios reikšmę. Po jos „tautos vadui“ ir valstybės perversmo dalyviams sušukta „garsus valio“. Susirinkimo dalyviai siuntė sveikinimus prezidentui, ministrui pirmininkui ir krašto apsaugos ministrui. Kariuomenės orkestras ir choras atliko įvairius kūrinus, kuriuos vainikavo tradicinis „Ei, pasauli, mes be Vilniaus nenurimsim“. Vakare Tautininkų sąjungos nariams sudaryta galimybė teatre pamatyti Boriso Dauguviečio režisuotą premjerą „Laisvės keliais“²¹.

1935 m. gruodžio 17 d. Kaune suorganizuotas miesto menininkų renginys Valstybės teatre (Steigiamojo Seimo sukurtųjų renginiams leidimai nebuvo išduodami). Jame tradiciškai dalyvavo svarbiausi politinės valdžios ir karinės vadovybės atstovai. Oficialiąją dalį sekė meninė programa, kūrinus atliko žymiausi tuometiniai solistai Kipras Petrauskas, Vincė Jonuškaitė-Zaunienė, Antanas Sodeika ir Stasys Santvaras. Grojo operos ir radijo orkestrai, dainavo operos, Šaulių sąjungos ir Įgulos bažnyčios chorai. Jungtiniam atlikėjų būriui dirigavo Stasys Šimkus, specialiai renginiui sukūręs kantatą, kuriai žodžius parašė Kazys Inčiūra. Tautininkų spaudoje konstatuota: „Šiuo vakaru mūsų menininkai iškalbingai pasakė, kad ir jie su tautine visuomene gyvena gruodžio 17 džiaugsmu, kuris taip ryškiai buvo jaučiamas ir pergyvenamas vakaro metu“²².

1936 m. ši pozicija pasikeitė. Tam lemiamą įtaką turėjo ne viena aplinkybė: kairiųjų liaudies frontų idėjų populiarumas Vakarų Europoje, pilietinis karas Ispanijoje, kuriam Lietuvos spaudoje buvo skiriamas didelis dėmesys ir vis dar, nors ne tokiomis drastiškomis priemonėmis, besitęsiantis ūkininkų streikas Suvalkijoje ir Dzūkijoje. Padėtį sunkino pasaulinės ekonominės krizės sukeltas sunkmetis ir Vokietijos ekonominio spaudimo priemonės Lietu-

²¹ Įspūdingai paminėta gruodžio 17 d. *Mūsų Kraštas*. 1934 gruodžio 23, Nr. 51, p. 3.

²² Nuoširdi meno manifestacija gruodžio 17 d. Kaune. *Mūsų kraštas*. 1935 gruodžio 20, Nr. 51, p. 3.

vai dėl Klaipėdos nacionalsocialistų organizacijų teismo proceso. Be to, 1936 m. rugsėjį po vasarą įvykusių rinkimų darbą pradėjo IV Seimas.

Gruodžio 17-osios perversmo dešimtųjų metinių proga tautininkų spauda paskelbė kuklius prezidento ir ministro pirmininko „sveikinimus“, apeliuojančius į tautininkų santūrumą: „Todėl ši diena yra proga ne tiek jubiliejui švęsti, kiek ano istorinio tautos gyvenimo momento prisiminimu sustiprinti pasiryžimą, vis tvirtėjančiu žingsniu žengti tautiškos linkmės keliu“²³. Šios minties potekstę tautininkams detalizavo LTS vyriausioji valdyba gruodžio 3 d. aplinkraštyje, kuriame paaiškino, kaip reikia „švęsti“ Gruodžio 17-osios dešimtmetį. Kadangi aplinkraštis iškalbingas, jį pacituosime ištiesai: „Š / m. gruodžio mėn. 17 d. sueina lygiai 10 metų, kaip tautiškoji vyriausybė paėmė krašto valdymą į savo rankas. LTS Vyriausioji Valdyba dėl kai kurių sumetimų, kuriuos čia išdėstyti nevisai patogu, nutarė šią dieną pavesti tautininkams minėti savybėje, uždaruose būstuose. Šiuose minėjimuose ypatingai tektų mums susipažinti su tais laimėjimais, kuriuos tautiškoji vyriausybė yra pasiekusi, kaip krašto politiško mintijimo sutvarkyme, taip lygiai jo ekonominės gerovės pakilimo prasme“²⁴.

Kaip minėta, tie „nepatogūs sumetimai“ susiję su ekonomine krize, dažnais socialiniais neramumais valstybėje ir tarptautinėmis politinėmis tendencijomis. LTS vadovybė samprotavo, kad viešai minint Gruodžio 17-ąją reikės kalbėti ne tik apie „tautinės vyriausybės“ pasiekimus ir po 1926 m. perversmo prasidėjusį „antrąjį tautos atgimimą“, tačiau neišvengiamai reikės prisiminti ir patį perversmą, todėl instruktavo tautininkus: „Tačiau perversmų minėjimas, kaip parodė praktika kartais neigiamai atsiliepia į mases ir jos pradeda

²³ Ne jubiliejų švenčiam, tik drąsiau tolyn žengti ryžtamės. *Mūsų kraštas*. 1936 gruodžio 18, Nr. 50, p. 1.

²⁴ 1936 m. gruodžio 3 d. LTS Vyriausiosios valdybos aplinkraštis nr. 6 LTS apylinkių pirmininkams. *LCVA*, f. 554, ap. 1, b. 848, l. 110.

pačios galvoti apie perversmus. Jei masėse tokios nuotaikos kiltų nors ir labai mažos, tai neabejotina, kad jas išplės liaudies frontai ir stengsis panaudoti savo interesų vykdymui²⁵. Tai buvo pirmas kartas, kai „tautinė vyriausybė“ ir jos rėmėja LTS vadovybė pripažino 1926 m. perversmo neigiamas ir net grėšmingas pasekmes Lietuvos visuomenei.

1937 m. tautininkų „Mūsų krašto“ gruodžio 17-osios numeryje apie Gruodžio 17-ąją nė neužsiminta. Toks poelgis atrodo nebūdingas, turint omenyje ankstesnių metų sukaktis. O LTS generalinis sekretorius Simas Janavičius aplinkkraštyje partijos nariams kone pažodžiui pakartojo 1936 m. nurodymą, o 1938 m. pabaigoje dėl kilusios krizės Klaipėdoje viešai „švęsti“ nebuvo galimybių. Tiesa, lapkričio 6 d., sekmadienį, tautininkai minėjo „Tautos vado“ dieną – tai buvo propagandinė akcija, susijusi su artėjančiais prezidento „rinkimais“. Kaip žinome, į prezidento postą „kandidatavo“ keli asmenys, vienas jų Kazys Pakštas. Jis rinkimų nelaimėjo (nelabai ir tikėjosi laimėti), tačiau po jų gavo solidų Vyriausybės finansavimą ir keleriems metams išvyko į JAV ir Kanadą skaityti paskaitų apie Lietuvą.

1938 m. „tautos vadui“ A. Smetonai pagerbti buvo surengtas iškilmingas propagandinis minėjimas, kurio metu turėjo vykti tautininkų ir jiems artimų organizacijų eisenos, miestelių ir miestų aikštėse skaitomos paskaitos apie A. Smetonos nuopelnus Lietuvai, laikomos pamaldos už „tautos vadą“. Tačiau iškilmės praėjo gana blankiai, o Gruodžio 17-osios minėjimai vyko „uždarai“ ir juose galėjo dalyvauti tik LTS nariai, jaunlietuviai, studentai tautininkai, šauliai ir asmenys, turintys vietos LTS lyderių rekomendacijas²⁶.

²⁵ 1936 m. lapkričio 26 d., LTS Rokiškio apskrities pirmininko V. Rozmano instrukcija LTS apylinkių pirmininkams. *LCVA*, f. 554, ap. 1, b. 1132, l. 50.

²⁶ 1938 m. gruodžio 7 d., LTS Vyriausiosios valdybos aplinkraštis nr. 3 LTS apylinkių pirmininkams. *LCVA*, f. 554, ap. 1, b. 1132, l. 81.

Šventiniai minėjimai 1939-aisiais: lūžiniai epizodai, atspindintys politines transformacijas valstybėje

1939 m. Lietuvos politinis gyvenimas buvo dinamiškas. Klaipėdos krašto netektis, reikšmingi ministrų kabineto pokyčiai, mitingai Lietuvoje, pasaulinio karo pradžia, Vilniaus atgavimas – šie ir kiti įvykiai veikė visuomenės nuotaikas. Tautininkų sąjunga išgyveno organizacijos krizę, o politinė opozicija tikėjosi esminių valstybės valdymo pokyčių.

Politinis gyvenimas 1939 m. pavasarį ir vasarą laisvėjo, tačiau Steigiamojo Seimo tema gegužės 15 d. spaudos puslapiuose ne tik nebuvo pagrindinė – ji beveik nepastebima. Šią temą užgožė Kariuomenės ir visuomenės dienos skirti renginiai. Vis dėlto vienas straipsnis išskirtinis. Vieno didžiausių tiražų dienraštyje – katalikiškajame „XX amžiuje“ redakcijos kvietimu Justas Paleckis parašė straipsnį Steigiamojo Seimo 19-ųjų metininių progą. Straipsnis dėl cenzūros buvo „aptakus“, tačiau pagrindinę J. Paleckio ir katalikų politinės stovyklos mintį pavyko užčiuopti: Steigiamasis Seimas – tai simbolis, turintis stiprinti visuomenės sutelktumą. Pasak J. Paleckio, būtent ši šventė vienijanti Lietuvos visuomenę. Tokia ji turėtų būti ir ateityje²⁷.

1939 m. minėjimo renginių nebuvo, nes sukakties data nebuvo jubiliejinė. Be to, visuomenė gyveno Klaipėdos praradimo nuotaikomis ir domėjosi valstybės politinio kurso pokyčiais, kuriuos žadėjo „bendro darbo“ Vyriausybės sudarymas. Tai buvo pirmoji po perversmo Vyriausybė, į kurią buvo įtraukti politinės opozicijos atstovai – liaudininkai ir krikščionys demokratai. Nors, kaip vėliau paaiškėjo, entuziazmas 1939 m. rudenį atslūgo suvokus, kad „opozicinių“ ministrų įtraukimas į kabinetą iš esmės režimo politinio kurso nepakeitė, tačiau pavasarį atrodė, kad valstybės valdymas vėl gali remtis 1920-ųjų entuziazmo ir politinės konsolidacijos dvasia. 1939 m. balandžio 1 d. kariuomenės

²⁷ Paleckis, J. Gegužės 15-oji – Tautos Vienybės diena. *XX amžius*. 1939 gegužės 15 d., Nr. 109, p. 10.

kūrėjų savanorių iniciatyva įsteigtas Patriotinis frontas – savotiškas visuomeninis sąjūdis, kurio oficialus tikslas – bendram darbui vienyti skirtingų politinių srovių atstovus. Šaulių sąjungos patalpose vykusiame steigiamajame fronto susirinkime dalyvavo 24 organizacijų lyderiai: krikščionių demokratų, „Ūkininkų vienybės“, valstiečių liaudininkų, Šaulių sąjungos, voldemarininkų, karių savanorių, akademinio jaunimo ir kitų. Tarp steigėjų buvo ir LTS generalinis sekretorius Domas Stankūnas, jis dėl to po kelių mėnesių buvo priverstas trauktis iš tautininkų vadovybės, nes priklausymas Patriotiniam frontui prieštaravo tautininkų interesams. Vienas fronto reikalavimų – uždaryti visas politines partijas. Tai buvo taikoma LTS, nes 1939 m. ji buvo vienintelė legali politinė organizacija. Be to, oficialūs valdžios sluoksniai baiminosi, kad Patriotinis frontas nevirstų Liaudies frontu. Tam pagrindo buvo, nes komunistai rėmė tokio sąjūdžio idėją²⁸.

Pavasarį gen. Jono Černiaus „bendro darbo“ kabineto ministrai važinėjo po Lietuvą ir kone mitingų masto susirinkimuose sakė kalbas apie Lietuvos politikos „naująjį kursą“, pagrįstą ne „partiškumu“, o visų Lietuvos piliečių sutelktumu ir įtraukimu į valstybės valdymą.

Vienas toks ministrų „susitikimo“ su visuomene renginys 1939 m. gegužės 14 d. įvyko Šiauliuose. Jis buvo netipiškas – kabineto nariai viešai pristatė, diskutavo ir aptarinėjo valstybės vidaus ir tarptautinę padėtį. Į Šiaulius atvyko formaliai liaudininkams atstovaujantis žemės ūkio ministras J. Krikščiūnas, jis per valandą trukusį pranešimą 4000 žmonių miniai paaiškino, kokių sunkumų ūkio srityje kyla Lietuvos valstybei. Krikščionių demokratų atstovas švietimo ministras L. Bistras kalbėjo ne švietimo, o užsienio politikos klausimais. Emocingą ir optimistinę kalbą pasakė Šiauliuose gyvenantis krikščionis demokratas Domas Jasaitis. Kalbų santraukos publikuotos spaudoje. Tačiau svarbu ne tik pačios kalbos, bet ir tai, kas renginį organizavo ir jame dalyvavo.

²⁸ *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai. T. 4 (1935–1940)*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963, p. 391–392.

Viešą visuomenės ir dviejų naujojo ministrų kabineto narių sutikimą suorganizavo nepolitinė Kultūros ir švietimo draugija bei Krikščionių darbininkų sąjungos (iki 1934 m. buvusios LKDP bloko narės Lietuvos darbo federacijos) atstovai Šiauliuose. Susirinkimą atidarė valstietis liaudininkas, būsimas Vidaus reikalų ministerijos savivaldybių departamento direktorius liaudies vyriausybėje ir LSSR Komunalinio ūkio liaudies komisaras 1940–1941 m. Valerijonas Knyva. Jis į simbolinį garbės prezidiumą pakvietė abu ministrus, divizijos generolą Rėklaitį, Šiaulių apskrities viršininką Pimpę, miesto burmistrą Linkevičių, Šaulių sąjungos atstovą atsargos pulkininką Milašių, vietos kultūrinių organizacijų atstovę Matulionytę-Janavičienę, minėtą D. Jasaitį, liaudininkų atstovą I. Urbaitį, socialdemokratą K. Venclauskį ir Lietuvių tautininkų sąjungos delegatą Jakučionį. Tiesa, pastarasis dėl suprantamų priežasčių atsisakė užimti vietą prezidiume, nes LTS vadovybė buvo uždraudusi dalyvauti tokio pobūdžio susibūrimuose. Renginyje praėjo entuziastingai, o prelegentų kalbos neretai buvo palydimos plojimais²⁹.

Vienas iš Patriotinio fronto reikalavimų – uždaryti Tautininkų sąjungą, kurioje 1939 m. pavasarį prasidėjo krizė. Dalis narių pradėjo atsiriboti nuo partijos. Kai kurie LTS nariai net samprotavo, kad sąjungą apskritai reikėtų likviduoti³⁰. Malšinti krizę ėmėsi prezidentas, kurio nurodymu 1939 m. birželį atnaujinta ir „atjauninta“ LTS vadovybė, vėliau, metų pabaigoje, po J. Tūbelio mirties LTS vadovu paskirtas jaunas, veržlus ir „stiprios rankos“ valdymo šalininkas Domas Cesevičius.

Vienas aspektų, liudijančių LTS vadovybės pastangas susigrąžinti prarastas pozicijas – šventinių renginių režimui, prezidentui ir LTS

²⁹ Milžiniškas pritarimas konsolidacijos vyr-bei Šiauliuose. *Lietuvos žinios*. 1939 gegužės 16, Nr. 110, p. 5.

³⁰ 1939 m. rugpjūčio 6 d. Valstybės saugumo ir Kriminalinės policijos Kudirkos Naumiesčio rajono viršininko Pr. Surblio raportas nr. 198, Marijampolės apygardos viršininkui. *LCVA*. f. 378, ap. 12, b. 251, l. 6.

autoritetui stiprinti organizavimas. Birželį LTS generalinis sekretorius partijos padaliniams nurodė, kad būtina kuo plačiau birželio 13 d. paminėti Antanines – prezidento vardines. Minėjimuose turėjo būti skaitomas pranešimas apie A. Smetoną, kurio tekstą paruošė LTS Centro valdyba. Po iškilnių nurodyta visiems dalyviams pasirašyti po paruoštu sveikinimu prezidentui ir telegramas ar laiškus siųsti į Užugirį bei Kauną³¹. Per tradicinę „tautos šventę“ rugsėjo 8 d. taip pat akcentuota pagarba autoritetui, jį įkūnijo A. Smetona³². Po trejų metų vėl aktualizuotas gruodžio 17-osios minėjimas. 1939 m. gruodį LTS spaudoje skelbti kone programiniai tekstai, kuriuose 1926 m. perversmas laikomas „neginčijamu laimėjimu“. Apie artimiausius politinius tikslus be užuolankų rašyta: „Tad šiandien, atrodo, mūsų svarbiausias uždavinys turėtų būti ne naujų režimų dairymasis, ar senų iš archyvo vilkimas, bet esamo stiprinimas“³³. Gruodžio 15 d. per radiofoną nuskambėjo tautininkų atstovų pranešimas apie rengiamas Gruodžio 17-osios minėjimo iškilmes. Tautininkai, jaunlietuvių ir universiteto „Neo-Lithuania“ korporacijos studentai 1939 m. minėjimus surengė, tačiau jie praėjo gana tyliai, oficialūs asmenys juose neapsilankė, o „Lietuvos aidas“ publikavo nedidelius „šventės“ aprašymus. LTS apylinkėse skaitomos įprastinio turinio paskaitos, organizuojami tautininkiškų organizacijų posėdžiai, į kuriuos iš centro pasiūsta kelios dešimtys „specialių prelegentų“ skaityti pranešimų³⁴.

Iškilnių reklamavimas per radiją sukėlė neigiamą netautininkiškų organizacijų reakciją. Liaudininkai piktinosi, kad būtent tautininkai, iki tol kalbėję apie visuomenės „konsolidacijos“ ir „vienybės“ svarbą, patys nuo tos „konsolidacijos“ nusigręžė ruošdamiesi atgai-

³¹ 1939 m. birželio 6 d. LTS Vyriausiosios Valdybos aplinkraštis LTS Apskričių ir Apylinkių pirmininkams nr. 19 / 11. *LCVA*. f. 554, ap. 1, b. 848, l. 124.

³² 1939 m. rugsėjo 1 d. LTS Vyriausiosios Valdybos aplinkraštis LTS Apskričių ir Apylinkių pirmininkams nr. 24 / 16. *LCVA*. f. 554, ap. 1, b. 848, l. 150.

³³ Alantas, V. Politinė tautos vienybė. *Vairas*. 1939 gruodžio 14, Nr. 48, p. 927–928, 930.

³⁴ Gruodžio 17 visame krašte. *Lietuvos aidas*. 1939 gruodžio 19, Nr. 781, p. 10.

vinti valstybės perversmo minėjimus³⁵. Socialdemokratų lyderiai S. Kairys, L. Purėnienė ir kiti labai pyko ant tautininkų vadovybės už „pompašiską“ minėjimą. Jų supratimu, taip tautininkai pykdo, skaldo visuomenę, didina nepasitenkinimą tautininkais ir „pasitarnauja“ komunistams kurstydami „darbo mases“³⁶. Krikščionys demokratai reagavo santūriau³⁷.

1939 m. pabaigoje – 1940 m. pradžioje didėjančią LTS pasitikėjimą ir mėginimus vėl grįžti prie vienpartinės Vyriausybės liudijo ne vienas ženklas. Be aptarto Gruodžio 17-osios minėjimo, skambiai viešojoje erdvėje reklamuota LTS metinė konferencija, 1940 m. sausio 5–6 d. davusi pradžią LTS organizacinei reformai – tautininkai pretendavo tapti „valstybine partija“ ir kopijuodami kai kurių totalitarinių režimų Vakaruose partijų struktūras atsisakė teritorinio organizacinio skirstymosi. LTS vietoj teritorinių skyrių pradėjo skirstytis į tarnautojus, ūkininkus ir darbininkus. Be to, LTS Centro valdybos pirmininkas D. Cesevičius paskirtas viceministru E. Galvanausko vadovaujamoje Finansų ministerijoje. Šiai ministerijai dėl karo sukulto sunkmečio buvo suteikti išskirtiniai įgaliojimai.

Simboliškas Gruodžio 17-osios minėjimo atgaivinimas 1939 m. liudijo LTS pastangas vėl stiprinti vienpartinį režimą. Yra pagrindo teigti, kad tokia buvo ir prezidento pozicija.

1940-ieji: paskutiniai Vasario 16-osios ir Gegužės 15-osios minėjimai nepriklausomoje valstybėje

Dvidešimt antrųjų valstybės atkūrimo metinių minėjimas oficialiai ženkliu kelis aspektus. Pirmą kartą šventė vyko Vilniuje – ten,

³⁵ Apie tautininkų elgseną. Konsolidacija ar nesantaika? *Lietuvos žinios*. 1939 gruodžio 16 d. Nr. 286, p. 1.

³⁶ 1939 m. gruodžio 20 agento „Vingis“ agentūrinis pranešimas. *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 549, l. 176.

³⁷ Dienos spauda. *Lietuvos aidas*. 1939 gruodžio 17, Nr. 777, p. 2.

kur Valstybės Taryba 1918 m. proklamavo nepriklausomybę. Tačiau dėl diplomatinių vingrybių ir atsižvelgdamas į Prancūzijos ir Anglijos pasiuntinybių Kaune nuomones iškilmėse Vilniuje nedalyvavo prezidentas ir IV Seimo pirmininkas. Jiems atstovavo ministras pirmininkas Antanas Merkys ir vicepirmininkas, kartu ėjęs Vyriausybės įgaliotinio Vilniaus kraštui pareigas, Kazys Bizauskas. Daliai visuomenės A. Smetonos neatvykimas tokia iškilminga ir simbolinė prasmę turinčia proga buvo nesuprantamas ir apaugo gandai. Samprotauta, kad tai „kažką reiškė“. Prezidento vizitas į Vilnių buvo numatytas tik birželio 23 d., jis taip ir neįvyko.

Paskutinės nepriklausomoje Lietuvoje Vasario 16-osios minėjimas turėjo ir dar vieną išskirtinumą. Iškilmių metu daug drąsiau palyginti su ankstesniais minėjimais akcentuotas demokratinės Lietuvos Respublikos santvarkos aspektas, įrašytas 1918 m. Akte, ir mažiau dėmesio skiriama prezidentui A. Smetonai. Tradiciškai Vasario 16-oji, kaip ir daugelis kitų oficialių valstybinių minėjimų ketvirtąjį dešimtmetį, vyko pasidalinus į politines stovyklas – tautininkų ir jiems prijauciančiųjų šventės tarsi tapo „oficialiomis“, o politinės opozicijos veikėjai organizavo atskirus renginius. Valstybės saugumo ir Kriminalinės policijos valdininkas aprašė 1940-ųjų Vasario 16-osios renginius Šiauliuose. Be daugelio oficialių renginių, daugiausia žmonių sutraukė krikščionių demokratų, valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų narių kino teatro „Liaudies namai“ salėje surengti bent keli iškilmingi posėdžiai. Juose prelegentai specialiai pabrėžė, o publika ovacijomis sutiko tas kalbų vietas, kuriose buvo akcentuojama demokratinio, parlamentinio valdymo reikšmė. Tarp pasisakiusių buvo A. Stulginskis, paskaitą turėjo skaityti S. Kairys (jis oficialiai dėl ligos į renginius neatvyko), kalbėjo katalikų srovės politikas Pranas Raulinaitis. Pasisakė ir po 1926 m. perversmo iš Šiaulių apskrities viršininco pareigų atleistas liaudininkas I. Urbaitis, V. Knyva ir D. Jasaitis.

Baigiantis minėjimui Šiaulių kino teatro salėje netikėtai žodžio paprašė vienas darbininkas. Jis perskaitė parengtą sveikinimą prezi-

dentui ir pasiūlė susirinkimui pasiūsti A. Smetonai tokį tekstą: „Mes, Šiauliai „Tėvynės sąjungos“³⁸ sukviesta visuomenė, atsimindama ir įvertindama Tavo darbus ir nuopelnus atstatant nepriklausomą Lietuvos Valstybę, kai Tavo vadovaujama Lietuvos Taryba ryžosi paskelbti Lietuvos Nepriklausomybę, duoti tautai Vasario 16-tąją. Tavo vadovaujama Tauta Vasario 16 d. žodį įvykdė. Tat gyvuok sveikas dar ilgus metus, Mūsų Brangusis Tarybos Pirmininke, Valstybės Kūrėjau ir veski Mūsų Tautą iš šių dienų tautų chaoso į šviesią ateitį. Šiauliai, 1940 m. vasario 16 d.“³⁹

Po tokio pareiškimo salė trumpam nuščiuvo, bet netrukus pasigirdo kikenimas ir Prekybos instituto studentų balsai: „Koks čia atsirado Pilypas iš kanapių, kam reikalingas tas sveikinimas“. Iškilnėse dalyvavę valdininkai pareiškimą sutiko tylėdami, o renginį vedęs D. Jassaitis aplinkybių verčiamas sutiko pasiūsti „redaguotą“ sveikinimo tekstą: „Sveikiname Vasario 16 d. proga ir pageidaujame, kad būtų pilnai įgyvendinti pirmosios Vasario 16 d. nepriklausomybės paskelbimo akto principai“⁴⁰.

Artėjant gegužei Lietuvos spaudoje pasirodė publikacijų Steigiamojo Seimo dvidešimtmečiui. Nors dėl cenzūros ne viską buvo galima rašyti ir tai buvo justi iš publikacijų tekstų nenuoseklumo ir net, matyt, specialiai redakcijų paliktų pusiau „užterliotų“ straipsnių saki-

³⁸ 1939 m. liepos 3 d. pradėjusi veikti „Tėvynės sąjunga“ buvo kultūrinė organizacija, užsibrėžusi „ugdyti ir stiprinti lietuvių tautinę sąmonę ir laisvės branginimą“ bei didinti kultūros renginių prieinamumą nepasiturinčiais visuomenės daliais. Draugija steigė bibliotekas, teatrus, chorus, leido mokslo, publicistinius leidinius, organizavo viešas paskaitas, kursus ir pan. Tarp draugijos steigėjų daugiausia buvo kairiųjų pažiūrų asmenų: Jonas Šimkus, Kazys Binkis, Povilas Pakarklis, Paulius Slavėnas, Justas Paleckis. 1940 m. į vadovybę įsitraukė ir katalikų atstovai Juozas Ambrazevičius, Juozas Keliuotis, Fabijonas Kemėšis, kun. Kristupas Čibiras. (Kauno apskrities viršininko byla „Tėvynės sąjunga“. *LCVA*, f. 402, ap. 5, b. 252, l. 5).

³⁹ 1940 m. vasario 17 d. Valstybės saugumo ir Kriminalinės policijos Šiaulių apygardos biuletėnis nr. 22. *LCVA*, f. 378, ap. 12, b. 206, l. 156.

⁴⁰ 1940 m. vasario 17 d., Valstybės saugumo ir Kriminalinės policijos Šiaulių apygardos biuletėnis nr. 22. *LCVA*, f. 378, ap. 12, b. 206, l. 157.

nių⁴¹, švelni kritika tautininkams praspūsdavo. Liaudininkų spaudoje perspausdinta 1930 m. Seimo 10-mečio sukakties proga prezidento K. Griniaus pasakytos kalbos dalis, kurioje teigiama: „Bet klysta tie, kurie tvirtina, kad Steig. Seimas buvo negarbinga mūsų valstybės institucija“⁴². Vis dėlto opozicinėje spaudoje dvidešimtmetis paminėtas šabloniškai, be didelio entuziazmo.

Minint jubiliejinę sukaktį sudarytas specialus šventės organizavimo komitetas, pirmininkaujamas Antano Tumėno. Į komitetą įėjo katalikų, liaudininkų ir socialdemokratų atstovai. Gegužės 26 d. minėjimas turėjo įvykti simbolinėje vietoje – Valstybės teatre, tačiau leidimo, kaip būdavo įprasta, negauta, nes 1940 m. iškilmingas posėdis įvyko Ateitininkų rūmų salėje. Buvo pagaminti kvietimai, juos atsiimti reikėjo opozicinių srovių „centruose“ – „Lietuvos žinių“ ir „XX amžiaus“ redakcijose. Renginio programa tradicinė: rytą pamaldos Kauno katedroje, jas, beje, organizavo Steigiamojo Seimo katalikų frakcijos atstovai dvasininkai. Vėliau – vainiko padėjimas prie Nežinomo kareivio paminklo. Po pietų prasidėjo iškilmingas posėdis, į jį susirinko 48 iš ilgiau ar trumpiau Steigiamajame Seime dirbusių 150-ies deputatų. Prezidiumą sudarė skirtingoms partijoms atstovaujantys Steigiamojo Seimo nariai: katalikas A. Stulginskis, liaudininkas Jonas Staugaitis, buvusios Darbo federacijos vienas iš lyderių Petras Radzevičius. Renginyje kalbas sakė ir pranešimus skaitė Steigiamojo Seimo pirmininkas A. Stulginskis, 1920–1922 m. ministras pirmininkas K. Grinius, krikščionių demokratų frakcijos Seime nariai P. Karvelis, dr. J. Steponavičius, liaudininkas Zigmas Toliušis ir kiti. Septintą valandą vyko iškilmių dalyvių vakarienė. Dalyvavo žemės ūkio ministras Juozas Audėnas, susisiekimo ministras Jonas Masiliūnas, vysk. M. Reinys. Iš viso – keli šimtai žmonių. Minėjimo dalyvius raštu sveikino vysk. Justinas Staugaitis, Vyriausybės įgalio-

⁴¹ Vakar paminėtas steigiamasis seimas. *Laikas*. 1940 gegužės 27 d., Nr. 118, p. 4.

⁴² Dr. K. Griniaus kalba minint St. Seimo 10 metų sukaktuves. *Lietuvos žinios*. 1940 gegužės 15, Nr. 108, p. 2.

tinis Vilniaus krašte K. Bizauskas, krikščionių demokratų simbolis Mykolas Krupavičius.

Dalyvavęs minėjime istorikas Z. Ivinskis dienoraštyje atkreipė dėmesį į K. Griniaus kalbą. Prisiminimais pagrįstame pranešime be kitų minčių, primenančių Steigiamojo Seimo metais atliktus reikšmingus darbus ir indėlį stiprinant Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, nuskambėjo ir tokia provokuojanti diskusijas mintis: „Lietuviai emigrantai, kurių vadu buvo Mickevičius Kapsukas norėjo taip pat nepriklausomos Lietuvos, bet raudonos“⁴³. Šis sakiny s paryškintomis raidėmis publikuotas „Lietuvos žinių“ numeryje, kuriame referuotos minėjimo dalyvių pasakytos kalbos – spaudos cenzoriai šios vietos neišbraukė. Publikacijoje paryškinta buvo ir kita K. Griniaus mintis, aiškiai taikyta tautininkams: „Tada (Steigiamojo Seimo darbo metais – A. S.) daug nudirbta todėl, kad į tą darbą buvo įtraukta visa Lietuva, darbo pagrindan padėta demokratinė pakraipa, nebuvo „elito“, nebuvo diktatūros ir tas tautą išgelbėjo nuo nelaimių. Steig. Seimo padėtos demokratinės pakraipos reikėtų laikytis ir toliau“⁴⁴. Iki 1939 m. pavasario panašaus pobūdžio straipsniai nebūtų galėję patekti į viešąją erdvę.

Steigiamojo Seimo pirmininkas A. Stulginskis prieš pradėdamas kalbą prisiminė Seimo narius, žuvusius nepriklausomybės kovose, bei atskirai paminėjo 1939 m. mirusių liaudininkų lyderio M. Slezevičiaus ir socialdemokrato K. Venclauskio netektį. Tai simbolizavo ne tik pagarbos atidavimą mirusiesiems, bet ir buvo ženklas, patvirtinantis ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje prasidėjusią krikdemų, liaudininkų ir socialdemokratų lyderių „konsolidaciją“. A. Stulginskis, kaip ir po jo kalbėję Z. Toliušis bei P. Karvelis (šis, beje, nebuvo Steigiamojo Seimo narys), akcentavo Steigiamojo Seimo nuopelnus

⁴³ Steigiamasis seimas įgyvendino tautos valią ir mūsų valstybei padėjo teisinius pagrindus. Iš Steigiamojo seimo 20 metų sukakties minėjimo. *Lietuvos žinios*. 1940 gegužės 27, Nr. 117, p. 7.

⁴⁴ *Ten pat.*

Lietuvos valstybei. Šventinio patoso kupiną atmosferą liudija Z. Toliušio mintis apie Lietuvos visuomenę: „Steigiamasis seimas iš etnografinės masės padarė suvereną“⁴⁵.

Minėtas Z. Ivinskis, apmąstęs renginį kitą dieną, dienoraštyje išsakė tokią mintį: „Kalbos buvo silpnos ir kiek banalios. Neužtenka ruošti minėjimą, reikia duoti ir programą. Iš viso minėjimo matyti, kad tie „legijonieriai“-, „veteranai“ jau savo yra padarę, jų laikai jau yra praėję... Ne kažką galėjo pasakyti Stulginskis, silpnokai kalbėjo Toliušis, ex prompto kirto Karvelis. Įdomesnis man buvo dr. K. Griniaus pranešimas (...)“⁴⁶.

Oficialūs valstybės asmenys šią sukaktį ignoravo. Vyriausybės oficio redakcija savotiškai paminėjo dvidešimtąsias metines laikraščio puslapiuose – apie Steigiamąjį Seimą rašė, tačiau siekdama parodyti jo darbo trūkumus. Viename straipsnių gegužės 15 d. numeryje akcentuojama laikinojo prezidento A. Smetonos kalba atidarant Seimo posėdį ir „atnešto iš svetur“ partinio parlamentarizmo per skubus „įsodinimas“ į lietuviškos politikos dirvą, jis, esą skaldė ir „užnuodijo“ visuomenę tarpusavio neapykanta. Straipsnyje rašoma, kad dėl to nukentėjo „tautinis valstybinis reikalas“. Dėl to, esą, parlamentinė demokratija Lietuvoje negalėjo įsitvirtinti. Pabrėžiama, kad 1938 m. Konstitucija numatė naują santvarką, kurioje Seimas tapo ne „visagalis valdovas“, o institucija, „darniai“ atliekanti valstybėje valdymo funkcijas⁴⁷.

Tame pačiame numeryje paskelbtas ilgokas straipsnis, kuriame selektyviai atrinktos Steigiamojo Seimo posėdžių stenogramų ištraukos, turinčios parodyti „netvarką“, „susiskaldymą“, „smulkmeniškumą“. Priminta, kad pirmajame posėdyje Seimo vadovybė neprisiminė, neįvertino ir nepadėkojo laikinajai valdžiai – Lietuvos Valstybės Ta-

⁴⁵ *Ten pat.*

⁴⁶ Zenono Ivinskio dienoraštis. *Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Rankraščių Skyrius* (toliau – LNMMBRS), f. 29–14, l. 287.

⁴⁷ 1940. V. 15. Seimo sukaktis. *Lietuvos aidas*. 1940 gegužės 15, Nr. 225, p. 1.

rybai, prezidentui A. Smetonai. Akcentavo vieno pirmųjų Steigiamajame Seime priimto Amnestijos įstatymo projekto svarstymo eigą, kai kairiosios partijos siūlė amnestuoti daugelį kairiųjų pažiūrų žmonių. Oficiozinė spauda mėgino kurti įspūdį apie to Seimo pastangas išlaisvinti „valstybės priešus“⁴⁸.

Paskutiniaisiais nepriklausomybės metais Steigiamojo Seimo idėja sulaukė vis mažiau dėmesio. Prie to prisidėjo režimo „švenčių politika“. Be to, politikų karta, dalyvavusi 1920–1922 m. Seimo darbe, jau buvo atstumta nuo valstybės reikalų, o jaunieji opozicinių politinių srovių atstovai šią datą labiau siejo ne su parlamentarizmo ar pakartotiniu Lietuvos valstybės atkūrimo paskelbimu, o su kariuomenės svarba išsaugant valstybės nepriklausomybę. Apie požiūrį į Steigiamąjį Seimą ir parlamentarizmą tarpukariu liudijo tokia detalė – per dvidešimtmetį nebuvo parengtas joks leidinys, kuriame būtų bent „suregistruoti“ šio Seimo darbai ir priimti nutarimai.

Gegužės 15-osios kaip Steigiamojo Seimo darbo pradžios ir Respublikos dienos minėjimai atnaujinti po karo iševijioje. Tačiau jie vyko kitomis aplinkybėmis ir kitoje erdvėje.

Išvados

Mėginimai po 1926 m. perversmo Gegužės 15-ąją kaip „tautos šventę“ keisti Gruodžio 17-ąją neprisijū ir priešino visuomenę, todėl režimas buvo priverstas Gegužės 15-ąją palikti kaip šventinę dieną, bet keisti idėjinį jos turinį. Ketvirtąjį dešimtmetį kasmet trečią gegužės savaitgalį imta minėti Kariuomenės ir visuomenės dieną, per ją aukota Ginklų fondui ir akcentuota karinių pajėgų reikšmė ginant ir saugant valstybės suverenitetą.

Formaliai Steigiamojo Seimo sukakčių minėjimo renginiai nebuvo uždrausti, tačiau gauti leidimus šventės organizatoriams buvo

⁴⁸ V. R. Prieš dvidešimt metų. Mūsų parlamentinių tradicijų pradžia. *Lietuvos aidas*. 1940 gegužės 15, Nr. 225, p. 6.

sunku. Buvusių parlamentinių frakcijų atstovų ir tautininkams opo-
nuojančių partijų narių mėginimai organizuoti Steigiamojo Seimo
sukaktims skirtus renginius ir tai, ką partijų spauda rašė šių sukakčių
proga, leidžia teigti, kad valstiečiai liaudininkai ir socialdemokratai
kasmet iki 1938 m. nuosekliai akcentavo Steigiamojo Seimo reikš-
mę ir jo susirinkimo dieną 1920 m. laikė parlamentinės santvarkos
simboliu. Krikščionys demokratai, nors ir laikė save parlamentinės
santvarkos šalininkais, ketvirtojo dešimtmečio pradžioje ir pabaigoje
siekdami suartėti su politiniu režimu epizodiškai vengė Steigiamojo
Seimo susirinkimo dienos iškilmių nenorėdami erzinti Vyriausybės
ir tautininkų.

Tautininkai ignoravo Gegužės 15-osios sąsajas su Steigiamuoju
Seimu ir parlamentarizmu, stengėsi šią datą keisti „švęsdami“ 1926 m.
valstybės perversmo dieną, ją įvardindami „antruoju tautos atgimi-
mu“. Gruodžio 17-osios minėjimai 1936–1938 m. dėl komplikotos
padėties valstybėje buvo prislopinti, tačiau 1939 m. gruodį minėjimas
vėl atgijo. Šis momentas turėjo ne tik simbolinę prasmę – tai buvo
ženklas, atliepiantis politines tendencijas valstybėje – okupacijos išva-
karėse LTS vadovybė su prezidento pritarimu mėgino stiprinti režimą
ir didinti įtaką Vyriausybei. 1938–1939 m. buvo trumpas periodas, kai
atrodė, kad politinis režimas taps liberalesnis. Okupacijos išvakarėse
skirtis tarp režimo šalininkų ir politinės opozicijos vėl pradėjo didė-
ti. Šias tendencijas atliepė ir šventiniai minėjimai paskutiniais nepri-
klausomos valstybės metais.

POLITICAL CONTEXT OF CELEBRATIONS OF ANNIVERSARIES OF THE CONSTITUTIONAL ASSEMBLY, 1927–1940

Summary

Keywords: Constituent Assembly, „Nations’s Day“, May 15, December 17, Lithuanian political parties.

The article examines the political circumstances in which the anniversaries of the Constituent Assembly were celebrated after the coup d'état of 1926. The means by which the political regime tried to undermine the links between the „national holiday“ and the origins of parliamentary democracy are analyzed. Attempts to change May 15 as a „nation’s holiday“ into December 17 did not catch on and antagonized the public. Thus the regime was forced to leave May 15 as an official holiday, but had to change its content. During 1927–1940, gradually the Day of the Constituent Assembly evolved into a celebration of the Rapprochement of the Armed Forces and the Society (1935–1937) and the official Holiday of the Armed Forces and the Society (1938–1940).

The commemoration of May 15 is described as the disputed political process between supporters of political pluralism and the one-party regime. The article examines the difficulties encountered in trying to organize festive events and how the interpretation of this date, presented by left-wing parties, Christian Democrats, Nationalists, and non-political organizations, has changed. Attention is drawn to the attempts of the Nationalists to popularize the 17th of December of 1926 as a symbolic beginning of the „second revival of the Lithuanian nation“. The article also describes the last commemorations of public holidays and their symbolic meaning in independent Lithuania in 1940.

Īteikta 2020 m. rugsėjo 10 d.